

Дёсы старадрукаў

Віленскае Евангелле 1575 г.: віртуальнае «інтэрв’ю»

Пра што можа расказаць старадрукаваная кніга XVI стагоддзя? Што помніць яна з пражытых чатырох вякоў? Насамрэч шмат чаго: і пра сваіх уладальнікаў, і пра чытачоў, і пра час і месца, у якім давялося пабываць за доўгае жыццё. Толькі расказа пра гэта не ўсім. Звесткі неабходна расчытаць, расшыфраваць. Даследаваннем інфармацыі, якую захоўвае старадрукаваная кніга, займаюцца супрацоўнікі аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

Асобнік, які сёння даў згоду на «інтэрв’ю», незвычайны. Евангелле было надрукавана ў Вільні ў 1575 г. у друкарні Мамонічаў славутым беларускім майстрам Пятром Мсціслаўцам. Таму і статус кнігі самы высокі.

Хто быў першым уладальнікам кнігі?

Высветліць гэтую асобу ўдалося толькі нядаўна. На экзэмпляры захаваўся запіс скорapisам канца XVI ст.:

«Сіе евангеліе тетр печатное положил игумен Евфиміе в селе А(н)гг(е)лове. <...> А подписал сам игумен Еуфиміе, Б(о)га ради г(о)с(под)не с(вя)щенник ім(я)р(е)к служаци в с(вя)тем храме семь Успения Пр(е)с(вя)тыя Б(огороди)ци, незабвены име и д(у)ша н(а)ша в с(вя)тых своих м(о)л(и)твах».

Аналіз матэрыялу з розных крыніц, параўнанне почырку дазволілі ўстанавіць, што аўтарам запісу з’яўляецца Елеазар Туркоў (раней 1524 — пасля 1.10.1587), які прыняў пострыг пад імем Яўфімій.

Згаданае ў запісе сяло Ангелава з вёскамі ў 1532 г. было куплена манахамі Іосіфа-Валакаламскага манастыра. Вартасцямі набытага ўладання былі блізкасць да Масквы і размяшчэнне каля вялікай дарогі.

З Іосіфа-Валакаламскім манастыром быў цесна звязаны лёс Яўфімія Туркова. На працягу 12 гадоў ён быў вучнем былога архіепіскапа наўгародскага Феадосія. У 1560-я гг. Яўфімій прызначаны ўстаўшчыком манастыра, сачыў за правільным правядзеннем царкоўных службаў, папаўненнем сінодзіку, у 1571 — 1572 гг. ён стаў таксама выконваць абавязкі манастырскага скарбніка. Сан ігумена Іосіфа-Валакаламскага манастыра 26 ліпеня 1575 г. Яўфімій атрымаў па патрабаванні самога цара Івана Грознага.

У сваім запісе ігумен звяртаецца да наступнага служыцеля царквы з просьбай аб памінанні: *«І кто будет поп в той ц(е)ркви служител, и тому попу поминати, игумена в животе за здрав(и)е а по смерти за упокои, да родители его Иона да иноку Марину».*

Дзякуючы запісам Яўфімія захаваліся звесткі пра яго сям’ю. Бацькам Яўфімія быў Іван Туркоў, які памёр 14 лістапада 1524 г. Маці паходзіла з дваранскага роду Ямскіх, у манастве насіла імя Марына.

Ва ўкладным запісе ігумен Яўфімій прасіў таксама памінаць душу *«служациаг(о) в с(вя)тем храме сем с(вя)щенноінока Мисаила понеж(е) он велию веру имел к Пр(е)ч(и)стей Б(огоро)д(и)ци».* У публікацыі, прысвечанай інакам Іосіфа-Валакаламскага манастыра, згадваецца Місail (святшчэннаінак у 1571 г.). Ён не быў колькі-небудзь вядомай асобай, не належаў да землеўладальнікаў, таму меў у манастыры сціплы статус.

Заканчваецца запіс урачыстым словам, звернутым да свайго пераемніка, служыцеля царквы: *«А Евангеліе сіе прочитаи с страхом и с трепетом и с великим б(е)режением як пред самым Х(ри)с(т)омъ и Б(о)гом предстоиши».* Для глыбока веруючага чалавека таго часу Евангелле ўяўляла сакральны прадмет, вышэйшую духоўную сутнасць.

Яўфімій Туркоў быў адным з таленавітых пісьменнікаў свайго часу. Ён збіраў творы настаўнікаў і вядомых сучаснікаў, перапрацоўваў іх, рэдагаваў, пісаў прадмовы.

Што здарылася з асобнікам пасля смерці Яўфімія Туркова?

Асобнік Евангелля з укладным запісам ігумена, выдавочна, некаторы час пасля смерці ўкладчыка знаходзіўся ў багатым кнігазборы Іосіфа-Валакаламскага манастыра, які ў канцы XVI ст. быў у Рускім царстве трэцім па велічыні пасля Троіца-Сергіева і Кірыла-Белазёрскага манастыроў. Вядома, што да XVIII ст. кнігазбор манастыра значна скараціўся і складаўся ўсяго з некалькіх дзясяткаў кніг, у асноўным друкаваных. Бурныя падзеі XVII ст., выдавочна, не дазволілі затрымацца ў манастыры і нашаму асобніку.

Манахі маглі пазбавіцца ад выдання з папсаванай рэпутацыяй пасля падзей 1627 г., калі патрыярх Філарэт падвергнуў цензуры богаслужбовыя выданні і загадаў выключыць з ужывання кнігі «літоўскага» друку. Не магла не адбіцца на лёсе асобніка царкоўная рэформа патрыярха Нікана, 1650 — 1660-х гг., накіраваная на ўніфікацыю праваслаўнага богаслужэння, выпраўлення богаслужбовых кніг. Цэрквам і веруючым было забаронена карыстацца ў богаслужэнні старадрукаванымі кнігамі як з «новопечатными несогласными». С гэтага часу кнігі, выдадзеныя да

1652 г., канфіскаваліся, выключаліся з ужытку і замяняліся «новоисправленными».

Старадрукаваныя «даніканаўскія» кнігі ў цэркваў і манастыроў пачалі выкупаць і выменьваць стараабрадцы. Дарэформенныя кнігі былі асновай захавання іх веры.

Новы віток у лёсе асобніка быў звязаны з указам цара Мікалая II ад 17 красавіка 1905 г. «Об укреплении начал веротерпимости». Гэтым дакументам дэкларваліся роўныя правы прадстаўнікам усіх раней прыгнечаных канфесій, у тым ліку стараабрадцам, якім дазвалялася будаваць храмы і займацца грамадскай дзейнасцю. Стаабрадцы цяпер ужо адкрыта збіралі і захоўвалі асобнікі «даніканаўскага» друку, вялі гандаль царкоўнымі рэчамі і кнігамі. Дзякуючы стараабрадцам дайшла да нас большасць старадрукаваных выданняў, якія захоўваюцца цяпер у дзяржаўных зборах, такі лёс напаткаў і наш асобнік.

Хто быў апошнім уладальнікам кнігі?

У XX ст. на кнізе з’явіўся штамп: «Собственное собрание старопечатных и рукописных книг Стефана Федоровича Севастьянова». Такім чынам, уладальнікам асобніка стаў стараабрадец Сцяфан Севасцьянаў (1872 — 1944), а потым і яго сын Міхаіл (1928 — 2006).

Сцяфан Севасцьянаў быў родам са стараабрадніцкага хутара Падсепнага, станіцы Есаулаўскай, вобласці войска Данскога (цяпер тэрыторыя гэтага паселішча залітая водамі Цымлянскага вадаховішча). Да рэвалюцыі служыў у казачым палку аховы Мікалая II трубачом, пасля пасяліўся ў Растове-на-Доне і пачаў служыць устаўшчыком Увядзенскай стараабрадніцкай абшчыны. У гады НЭПа займаўся камерцыйай, быў адным з асноўных папярчыцеляў згаданай абшчыны.

Міхаіл Севасцьянаў таксама быў вернікам Увядзенскага стараабрадніцкага храма ў Растове-на-Доне. У 1946 г. ён келейнік у Вінніцкай стараабрадніцкай абшчыне, у 1953 — 1960 гг. служыць у Кіславодскай стараабрадніцкай абшчыне. У свой час Міхаіл Севасцьянаў скончыў Кабардзіна-Балкарскі дзяржаўны ўніверсітэт. На працягу жыцця неаднаразова абвінавачваўся ў антысавецкай дзейнасці, быў пад арыштам. З 1984 г. служыў устаўшчыком у Растоўскай стараабрадніцкай абшчыне.

Паведамлялася аб канфіскацыі кніг з калекцыі Сцяфана ў 1933 г. і Міхаіла ў 1969/1971 г. Аднак канфіскаваныя былі, выдавочна, не ўсе кнігі. Дзякуючы прадпрымальніцкай дзейнасці Міхаіла па набыцці кніг у асяроддзі стараабрадцаў і іх наступным продажы (пра што ёсць і негатыўныя водгукі) гэтыя кнігі атрымалі шырокае распаўсюджванне. У цяперашні час яны захоўваюцца ў фондах некалькіх бібліятэк, а таксама ў сына Міхаіла Івана (Іаана) Севасцьянава.

Як кніга трапіла ў ЦНБ НАН Беларусі?

ЦНБ НАН Беларусі набыла ў Міхаіла Севасцьянава экзэмпляр Евангелля 1575 г. у 1973 г. У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў бібліятэкі захоўваецца перапіска 1973, 1991 гг. былой загадчыцы аддзела Лідзіі Збралевіч (1930 — 2012) і Міхаіла Севасцьянава ў сувязі з купляй кніг з калекцыі Севасцьянавых.

Міхаіл Севасцьянаў пераслаў Лідзіі Збралевіч аддрукаваную на машынцы кароткую даведку пра свайго бацьку «Стефан Фёдорович Севастьянов и его коллекция старопечатных и рукописных книг», у якой паведамляў, што значную частку калекцыі Сцяфан атрымаў ад свайго дзядзькі, але асноўная частка была сабрана самім Сцяфанам Севасцьянавым галоўным чынам у перадрэвалюцыйныя гады, падчас Першай сусветнай, грамадзянскай войнаў і ў першыя гады савецкай улады. У мірны час (20 — 30-я гады) Сцяфан збіраў кніжныя рэдкасці і ў сваіх адзінаверцаў.

З даведкі вынікае, што Сцяфан быў захопленым калекцыянерам, шмат падарожнічаў па мясцінах, дзе пражывалі стараабрадцы. Перад смерцю Сцяфана яго калекцыя старадрукаваных і рукапісных кніг дасягала 700 тамоў.

Што набыў і што страціў асобнік?

Першапачатковы пераплёт асобніка Евангелля напраздольнага 1575 г. не захаваўся, цяпер асобнік «апануты» ў сціплую кардонную аправу, зробленую ў акадэмічнай бібліятэцы ў 1970-х гг. Залаты абрэз кніжнага блока з чаканам дазваляе меркаваць, што асобнік калісьці меў традыцыйны для Евангелля напраздольнага багата ўпрыгожаны аклад.

На асобніку захаваліся шматлікія кроплі свячнага воску, найбольш іх на аркушах з малітвай «Отче наш» і наступнай прыпавесцю пра надакучлівага сябра, верагодна, кнігу часта адкрывалі і чыталі на гэтым месцы.

Вось тое, што мог бы паведаміць у віртуальным «інтэрв’ю» адзін з самых прыгожых старадрукаў XVI ст. з калекцыі аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі НАН Беларусі.

Алена ЦІТАВЕЦ